

РОЗВИТОК ЗДАТНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГА У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Донченко І.А.,
Класичний приватний
університет,
м. Запоріжжя

Постановка проблеми. Необхідність дослідження й вирішення проблеми розвитку здатності до професійної самоорганізації психологів у системі післядипломної освіти, її актуальність і доцільність зумовлені наявними суперечностями. По-перше, це суперечність між актуальною потребою психологічної практики в науково обґрунтованій системі післядипломної освіти психологів та недостатнім рівнем теоретичного підґрунтя вирішення зазначеної проблеми. По-друге, суперечністю між визнанням психолого-педагогічною наукою провідної ролі професійної самоорганізації психолога у розв'язанні професійних завдань та недостатньою зорієнтованістю змісту післядипломної освіти психологів на розвиток їх здатності до професійної самоорганізації. По-третє, суперечністю між усвідомленням складності, тривалості й різноспрямованості розвитку здатності до професійної самоорганізації психологів і недостатньою розробленістю в сучасній науці та практиці інноваційних освітніх заходів, спрямованих на забезпечення ефективності цього процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження теорії самоорганізації знайшло своє відображення у працях як зарубіжних (В. Буданов, Т. Григор'єва, В. Данилов, М. Климонтович, О. Князева, С. Курдюмов, Г. Малинецький, І. Пригожин, Г. Рузавін, Г. Хакен, С. Харитонов, С. Хорунжий, Г. Шефер, Е. Янч та ін.), так і українських учених (І. Добронравова, І. Єршова-Бабенко, В. Лутай, Л. Малишко, А. Свідзинський, Я. Цехмійстер, В. Цикін та ін.), які обґрунтували сутність і

принципи розуміння різноманітних аспектів існування світу, природи та людини.

Проблему самоорганізації особистості в своїх дослідженнях розглядали М. Аверін, С. Амірова, Ю. Болотін, М. Вудкок, Л. Зайверт, В. Крижко, Н. Копєїна, М. Лукашевич, А. Неценко, Т. Новаченко та ін.

Самоорганізацію як різновид діяльності досліджували вчені-психологи К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Г. Балл, Л. Божович, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін. І лише в поодиноких роботах розглядаються методи та засоби розвитку здатності до самоорганізації фахівців (О. Гура, Т. Гура, Ю. Швалб).

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість робіт, присвячених проблемам самоорганізації особистості майже не визначеною залишається проблема здатності до професійної самоорганізації психологів та особливості її розвитку у системі післядипломної освіти.

Мета та завдання статті. Метою статті є визначення особливостей розвитку здатності до самоорганізації психологів у системі післядипломної освіти. Мета статті реалізується у вирішенні наступних завдань:

- 1) розкрити сутність поняття здатність до професійної самоорганізації;
- 2) проаналізувати особливості післядипломної освіти психологів;
- 3) визначити методи розвитку здатності до професійної самоорганізації психологів у системі післядипломної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема самоорганізації особистості виникла на теренах загальнонаукової концепції самоорганізації та є похідною нової наукової парадигми – синергетики, яка досліджує самоорганізуючі системи.

Звернення до синергетики при розгляді сутності здатності до професійної самоорганізації психолога є обов'язковим, на нашу думку, за такими положеннями.

По-перше, здатність до професійної самоорганізації належить до психічних явищ – складних (дисипативних) систем, розвиток яких є нелінійним і які навіть за своїм класичним визначенням здатні до самоорганізації, самовиявлення, самоспричинення. Психіка людини навіть на сучасному етапі розвитку психології та медицини не може бути досліджена остаточно: у психіці людини є велика кількість незрозумілих, несвідомих джерел і дисипативних процесів (хаос – підсвідомість), яких більше, ніж асоціативних (порядок – свідомість) [9, с. 13].

По-друге, самий професійний простір, професійна діяльність, суб'єктом якої є психолог, є складною системою, що функціонує за принципами синергетики.

По-третє, здатність до професійної самоорганізації психолога є нестійкою, динамічною, нелінійною, відкритою, діалогічною системою, тобто вона не може існувати як статичне явище, а тільки як таке, що постійно змінюється, поповнюючись новими аспектами; вона не є завершеною, стійкою, споконвічною формою, а підлягає процесам порушення-утворення, конструкції-деконструкції, а отже, є результатом взаємовідношення “порядку та хаосу” (за І. Пригожиным [9]).

Таким чином, положення синергетичного підходу дають змогу поглянути на сутність здатності до професійної самоорганізації психолога як складної дисипативної системи, яка не має лінійного, безконфліктного розвитку та детермінована як зовнішніми впливами, так і більшою мірою, внутрішніми чинниками. Тобто, здатність до професійної самоорганізації психолога, на нашу думку, – це особливий психологічний феномен, сутність якого полягає у прагненні фахівця до постійного професійного саморозвитку, професійного самовдосконалення та самозбереження в ситуації мінливості професійного простору.

Професійна самоорганізація є сукупністю двох взаємопов'язаних процесів: професійної самопідготовки та професійної самореалізації [1].

Професійна самопідготовка відображає формування професійного потенціалу, професійної компетентності психолога, а професійна самореалізація – це втілення цього потенціалу в життя (професійну діяльність).

Професійна самопідготовка складається з процесів самоосвіти та самовиховання. Перший передбачає оволодіння такими загальнонауковими та спеціально науковими знаннями і навичками оперування цими знаннями, які не передбачені офіційною системою професійної освіти у професійній діяльності психолога. Змістом другого є розвиток таких моральних якостей, які не гарантує соціальне та професійне середовище, але які відіграють роль “вихователів”.

Оскільки психолог у соціальній професійній дійсності представлений не тільки таким, яким він є, а й таким, яким його сприймає навколишнє середовище, що постійно змінюється, то процес самопідготовки психолога до реалізації професійної діяльності, у свою чергу, базується на процесах самопізнання та саморозвитку.

Результатом самопізнання є отримання, систематизація й відображення індивідом в образі “Я-реальне” нових знань (інформації про себе). Невід’ємною складовою самопізнання психолога як суб’єкта діяльності є процес саморозуміння, що забезпечує корегування змісту його знань про себе на основі зворотного зв’язку з навколишнім професійним середовищем. Основою цих процесів є рефлексія.

Самопізнання є складним динамічним і циклічним процесом, що базується на двох рівнях. Перший рівень спирається на зовнішні моменти й передбачає різні форми співвідношення самого себе як фахівця з іншими фахівцями (або професійними нормами). В основі лежать прийоми самосприйняття, самоспостереження та самоаналізу. На другому рівні самопізнання співвідношення знань про себе здійснюється не в рамках “Я й інший”, а в рамках “Я і Я”, коли психолог оперує вже готовими знаннями про

себе (на рівні суб'єктивних норм). Провідними прийомами цього рівня є самоаналіз і самоусвідомлення.

Залежно від рівня вираження активності самого суб'єкта розрізняють такі основні аспекти самопізнання (В. Знаков, О. Павлюченко [6]): 1) рефлексивно-когнітивний, що відображає його активно-діяльнісне ставлення до світу. Люди віддають перевагу самопізнанню і саморефлексії, оскільки ці процедури піддаються свідомій регуляції й залежать від пізнавальної активності. Регуляція й активність завжди селективні, тобто суб'єкт може віддавати перевагу тій чи іншій інформації про себе залежно від дії тих чи інших психологічних механізмів, що може призвести до певного її викривлення; 2) мотиваційно-комунікативний, який має зовнішню орієнтацію і виявляється, перш за все, у процесі взаємодії з навколишнім середовищем, базується на результатах зовнішнього самовідображення. У цьому разі акцент з активного та діяльнісного переноситься на зворотний зв'язок [6, с. 40].

Таким чином, результатом самопізнання психолога, з одного боку, є певний усвідомлений ним образ “Я-реального-особистісного”, суб'єктивного як сукупність властивостей та особливостей їх прояву в діяльності, з іншого – усвідомлений рівень відповідності цього Я професійним нормативним вимогам (“Я-професійне-нормативне”). У контексті професійної самоорганізації в цілому саме самопізнання, виконуючи функцію встановлення відповідності-невідповідності Я, визначення суперечностей між самовираженням і самоствердженням, дає поштовх до професійного саморозвитку особистості – свідомої перебудови та співналагодження нею своєї функціональної структури для більш повного й адекватного самовираження, а відтак, – самоствердження в умовах нормативної професійної діяльності.

Саморозвиток особистості – ряд пов'язаних одна з одною подій, зумовлених спрямуванням внутрішньо притаманної особистості свободи, яка об'єктивно забезпечує таку зміну станів особистості, що кожен наступний

стан відповідає більш повному, багатшому, досконалішому буттю. Усвідомлений саморозвиток особистості – це такий саморозвиток особистості, при якому самозбагачення буття нею усвідомлюється, схвалюється і є бажаним [11, с. 106].

Саморозвиток – це процес зміни системи під впливом внутрішніх суперечностей, тобто вищий рівень саморуху. Професійно-особистісний саморозвиток психолога доцільно розглядати як свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня його професійно-педагогічної компетентності, розвитку професійно значущих якостей відповідно до зовнішніх соціальних вимог, умов професійної діяльності та власної програми розвитку. В основі цього процесу лежить механізм постійного подолання суперечностей між реальним рівнем професіоналізму (“Я-реальне-особистісне”, “Я-професійне-дієве”) та уявним (“Я-професійне-нормативне”) [7, с. 10].

Професійний саморозвиток психолога – це свідомо практична діяльність, спрямована на вдосконалення власної особистості відповідно до вимог професійного середовища.

Результатом професійного саморозвитку психолога є новий образ “Я-реального-особистісного”, який в уявленні психолога є наближеним до “Я-професійного-нормативного”.

Проте власного уявлення особистості недостатньо для розвитку здатності до професійної самоорганізації, бо, як уже зазначалося нами вище, вагомим чинником при цьому є оцінювання особливостей діяльності психолога іншими суб'єктами його професійної діяльності, і насамперед, колегами, тому на основі скоригованого образу “Я-реального-особистісного” психолог починає реалізовувати його у конкретній практичній діяльності, тобто на рівні самоорганізації відбувається перехід до процесу самореалізації.

Самореалізація передбачає самопрезентацію людини себе суспільству своєю соціально значущою діяльністю. Самореалізація є особливою специфічною формою прояву розгорнутої в часі діяльності. Феномен

самореалізації виступає непримітною умовою розвитку суб'єктної активності індивіда [5, с. 49].

Сутність професійної самореалізації полягає у свідомому прагненні психолога виявити свої внутрішні характеристики (властивості, здібності, якості) таким чином, щоб їх зовнішня форма (професійні знання, уміння, навички) відповідала професійним нормативам, а результати професійної діяльності набули суспільного (професійного) визнання [4].

Оскільки у процесі самореалізації поєднується особистісний та соціальний рівні, то й сам процес самореалізації складається з двох процесів: самовираження та самоствердження.

Професійне самовираження психолога є суб'єктивним явищем, яке базується на системі актуалізованих професійних якостей відповідно до динаміки професійної Я-концепції ("Я-професійне-дієве"). Воно передбачає отримання об'єктивного предметного результату відповідно до внутрішніх суб'єктивних норм і критеріїв, тобто цінного для самого психолога як суб'єкта професійної діяльності [3, с. 288].

Професійне самоствердження базується на здобутті суспільного визнання досягнутого результату, який відповідає професійним нормам і є цінним не лише для самого психолога, а й для інших суб'єктів професійної діяльності. Результатом самоствердження психолога у професійному середовищі є формування уявлення про себе як такого, який є прийнятим або ні іншими суб'єктами професійної діяльності ("Я-професійне-нормативне").

Таким чином, професійна самоорганізація психолога є складним процесом, виступає механізмом формування та розвитку професійної Я-концепції шляхом самопідготовки, самовираження та самоствердження психолога як суб'єкта професійної діяльності. Цей процес може бути стихійним, а може відбуватися керовано у процесі післядипломної освіти.

При цьому у процесі розвитку здатності до професійної самоорганізації психологів необхідно враховувати специфіку контингенту.

По-перше, психологи, які навчаються у системі післядипломної освіти – це особи, які вже мають професійну освіту з певної спеціалізації. Тобто в межах однієї академічної групи об'єднуються представники різних професійних сфер та спрямованостей.

По-друге, усі вони відрізняються за віком та професійним досвідом, мають різний досвід роботи, різний науковий рівень тощо. А це, у свою чергу, ускладнює організацію навчального процесу, бо у більшості з них вже сформувалися певні стереотипи. Тому виникає потреба в корекції структури професійної діяльності психолога, а це, з точки зору психології, досить часто пов'язане з негативними переживаннями.

По-третє, навчання є процесом кризовим, який передбачає перегляд власної особистості, її спрямованості, цінностей, настанов, стереотипів поведінки та мислення тощо з вимогами професії. Однак організація курсової підготовки в післядипломній освіті розрахована на короткий термін. За таких умов основне навантаження лягає на пізнавальні процеси, тоді як проблеми особистісного розвитку, а саме, здатності до професійної самоорганізації, в навчальному процесі висвітлюються епізодично, на рівні переліку тих вимог до особистості психолога, які забезпечують ефективну професійну самореалізацію [10, с. 31].

Зазначені особливості створюють перепони для розвитку здатності до професійної самоорганізації психолога у системі післядипломної освіти, оскільки її розвиток можливий лише завдяки розробленню та поширенню в системі післядипломної освіти технологій самопроектування [8, с. 88].

Проектування – це метод пошуку, організація процесу навчання, за якої психологи набувають нових професійних знань та вмінь у ході планування і виконання практичних завдань – проектів. Метою цього методу є стимулювання інтересів, пізнавальної активності особистості шляхом організації пошукової самостійної діяльності, постановки проблем, які передбачають володіння певною системою знань, умінь та їх використання на практиці.

Проектна діяльність поєднує два аспекти процесу пізнання: сукупність прийомів та дій опанування певною сферою практичних та теоретичних знань та засіб практичного застосування засвоєних знань і вмінь для вирішення конкретних проблем реального життя у ході спільної діяльності [2, с. 335].

У процесі оволодіння проектувальною діяльністю психологи набувають умінь самопроектування власного професійного Я, що є необхідною умовою їх подальшого професійного розвитку.

У результаті проведених нами досліджень було з'ясовано, що основними методами, які забезпечують створення ситуації самопроектування психологами власного професійного Я, є організаційно-діяльнісна гра, тренінг професійної самоорганізації та психобіографія, як метод розвивальної психодіагностики.

Саме такими методами створюються найбільш ефективні умови для усвідомлення власної Я-концепції завдяки постійно актуалізованій рефлексії шляхом створення рефлексивного середовища та проектування на цій основі особливостей власної самоорганізації.

Висновки і перспективи подальших розвідок. На основі викладеного матеріалу можемо зробити наступні висновки.

Професійна самоорганізація психолога є складним процесом, виступає механізмом формування та розвитку професійної Я-концепції шляхом самопідготовки, самовираження та самоствердження психолога як суб'єкта професійної діяльності. Звідси здатність до професійної самоорганізації психолога – це особливий психологічний феномен, сутність якого полягає у прагненні фахівця до постійного професійного саморозвитку, професійного самовдосконалення та самозбереження в ситуації мінливості професійного простору.

Організація розвитку здатності до професійної діяльності у системі післядипломної освіти повинна враховувати особливості контингенту

психологів, а саме їхній досвід, стереотипи професійної діяльності, індивідуальні особливості тощо.

Основними методами, які забезпечують розвиток здатності до професійної самоорганізації психолога у системі післядипломної освіти є організаційно-діяльнісна гра, тренінг професійної самоорганізації та психобіографія, як метод розвивальної психодіагностики.

У подальших роботах буде розкрито специфіку використання зазначених методів саме у післядипломній освіті психологів.

Література

1. Бранский В.П. Социальная синергетика и акмеология / В.П. Бранский, С.Д. Пожарский. – СПб. : Политехника, 2002. – 476 с.
2. Волкова Н.П. Педагогіка : навч. посіб / Н.П. Волкова. – [2-ге вид., перероб., доп.]. – К. : Академвидав, 2007. – 616 с. – (Альмаматер).
3. Гура О.І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект : монографія / О.І. Гура. – Запоріжжя : ГУ “ЗІДМУ”, 2006. – 332 с.
4. Гура Т.Є. Професійна самоорганізація психолога: теоретико-методологічні основи дослідження / Т.Є. Гура // Социальные технологии: актуальные проблемы теории и практики : международный межвузовский сборник научных работ / [под ред. О.Л. Скидина]. – К. ; М. ; Одесса ; Запорожье : Классический приватный университет, 2008. – Вып. 38. – С. 318–327.
5. Деркач А.А. Развитие в акмеологии и акмеологическое развитие в структуре онтогенеза / А.А. Деркач, Э.В. Сайко // Мир психологии. – 2007. – № 2 (50). – С. 43–55.
6. Знаков В.В. Самопознание субъекта / В.В. Знаков, Е.А. Павлюченко // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23. – № 1. – С. 31–41.
7. Краснощок І. Професійно-особистісний саморозвиток майбутнього вчителя як складова педагогічної освіти / І. Краснощок // Рідна школа. – 2007. – № 4. – С. 9–11.

8. Остапчук О.Є. Синергетичний потенціал авторського проектування педагогічних систем / О.Є. Остапчук // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – 2008. – № 2 (59). – С. 86–100.

9. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс ; [пер. Ю.А. Данилова ; общ. ред. В.И. Аршинова и др.]. – М. : Прогресс, 1986. – 471 с.

10. Семиченко В. Психологические проблемы формирования профессиональной идентичности студентов в процессе получения второго образования / В. Семиченко // Післядипломна освіта України. – 2006. – № 2 (9). – С. 26–33.

11. Сідак Л.М. До визначення понять “розвиток”, “саморозвиток”, “саморозвиток особистості” / Л.М. Сідак // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2006. – № 2. – С. 96–106.